

Ilmainen yliopisto-opetus tiensä päässä

■ Matti Viren

Suomessa koulutus on niin sanotusti ilmaista; millä yleensä tarkoitetaan sitä, että valtio ja kunnat maksavat kaiken. Oikeastaan ainoa pakollinen maksu on ylioppilaskuntien jäsenmaksu. OECD-maiden vertailuissa Suomi on äärimäinen esimerkki koululaitoksen rahoittamisesta, sillä Suomessa yksityisen sektorin osuus on kaikkien pienin.

On aiheellista kysyä, mihin maksuttomuus oikein perustuu? Lähes kaikissa muissa julkisen sektorin palvelutuotannossa (terveydenhoito, oikeustoimi, liikenne jne.) on maksuja, joilla kulut katetaan joko kokonaan tai osittain. Miksi koulutus on niin erikoisessa asemassa? Perusteluita on monia, mutta ehkä seuraava lista sisältää tärkeimmät:

- *Koulutus lisää säätykiertoa* ja siten poistaa luokkaeroja ja tekee tulonjaon tasaisemmaksi.
- *Koulutuksella on oma itseisarvonsa*, koulutuksen myötä yhteiskunnan sivistystaso ja yleinen osaaminen nousee. Näitä asioita ei voi mitata markkinoilla.
- *Koulutukseen liittyy paljon ulkoisia hyötyvaihtokuita*, jotka heijastuvat tuottavuuteen ja sitä kautta taloudelliseen kasvuun. Niitäkin on vaikea hinnoitella markkinoilla.
- *Koulutusinvestointeihin liittyy riski*, jonka takia yksityiset pääomamarkkinat ovat haluttomia rahoittamaan yksityisten ihmisten koulutusinvestointeja. Siksi vain rikkaiden lapset voivat kouluttautua.
- *Koulutus on työtä*, siitä pitää maksaa niin kuin muustakin työstä, eikä suinkaan ottaa maksua.

Sitten on tietenkin ikivanha selitys: koska koulutus on ”aina” ollut maksutonta, miksi se pitäisi nyt tehdä maksulliseksi? Tämä on tosin

jonkinlaista näköharhaa, vielä 1960-luvulla oppikouluissa ja yliopistoissa oli lukukausimaksuja ja 1970-luvulla perittiin tenttimaksuja. Niiden taloudellinen merkitys ei tosin ollut suuri.

Miksi maksuttomuus ei ole oikein?

Siinä missä maksuttomuutta voidaan perustella erilaisilla argumenteilla, myös maksullisuudelle löytyy useita perusteluita, jotka ovat osin luonteeltaan edellä mainittujen väitteiden vastargumentteja. Luetellaan ne ja samalla kommentoidaan lyhyesti:

- *Koulutus periytyy*. Korkeakoulutukseen valikoituu moninkertaisesti enemmän pitkälle koulutettujen perheiden lapsia kuin huonon koulutustaustan perheiden lapsia. Siksi maksuton koulutus ei näytä muuttavan olennaisesti säätykiertoa¹.
- *Koulutus on kallista* ja mitä pidemmälle koulutetaan, sitä kalliimmaksi koulutus tulee. Aiheellinen kysymys on, onko syytä venyttää maksuttomuutta äärimmilleen, aina tutkijakoulutukseen ja useisiin tutkintoihin².
- *Koulutuksen hyödyt ja kustannukset eivät kohdata*. Pääosan koulutuksen hyödystä saa kou-

1 Jos vanhemmat ovat käyneet vain peruskoulun, heidän lapsistaan alle 10 prosenttia suorittaa yliopistotutkinnon. Vastaavan osuus yliopistotutkinnon suorittaneiden lapsilla on yli viisinkertainen. Peräti 63 prosenttia yliopisto-opiskelijoiden isistä oli johtajia, asiantuntijoita tai yrittäjiä, poislukien maanviljelijät (ks. Saarenmaa ym. 2010).

2 Vuoden 2010 opiskelijatutkimuksen mukaan yliopisto-opiskelijoista 32 prosentilla (lääketieteessä yli puolella) on tai on ollut myös muu kuin nykyinen tutkinto-oikeus jossain korkeakoulussa.

lutukseen valittu opiskelija³. Ne, jotka eivät pääse koulutukseen, saavat kuitenkin maksaa osan kustannuksista. Keskimäärin koulutukseen valitut ovat suurituloisia, kun taas koulutusta paitsi jääneet pienituloisia (heillä on moninkertainen työttömyysriski). Koulutus edustaa tätä osin äärimmäisen regressiivistä tulonsiirtojärjestelmää. Globalisoituvassa maailmassa joudutaan helposti tilanteeseen, jossa koulutettu ei hyödytä koulutuksen tarjonnutta maata. Jos esimerkiksi ulkomainen opiskelija tulee Suomeen, opiskelee ilmaiseksi ja palaa kotimaahansa tai muuttaa johonkin kolmanteen maahan, hän vie mukanaan koulutuksen hyödyt, mutta jättää kulut koulutuksen tarjonneen maan kouluttamattomien maksettaviksi.

- *Koulutukseen valikointi on sattumanvaraista ja epäoikeudenmukaista.* Koska koulutus on äärimmäisen kannattava henkilökohtainen investointi, koulutuspaikoista on jatkuvasti ylikysyntää. Liikakysyntää säännöstellään pääsykokeilla. Pääsykokeet ovat usein sattumanvaraisia ja huomioivat vain huonosti hakijoiden ominaisuudet ja preferenssit. Ei ole mitään taetta siitä, että korkeakouluihin pääsisivät ne, jotka haluavat eniten opiskella
- Korkeakoulujärjestelmässä, jossa sisäänpääsy on olennaisin asia, *opiskelumotivaatio ja tehokkuus eivät välttämättä ole parhaita mah-*

3 Keskimäärin yliopistotutkinto (ts. maisteritutkinto) maksaa 40 000 euroa. Opiskelija voi maksimissaan saada opintotukea (70 kuukaudelta) noin 38 000 euroa. Lisäksi tulevat VR:n ja Matkahuollon alennukset, subventiot KELAlta ja muilta yrityksiltä. Toisaalta ylemmän korkeakoulututkinon suorittanut saa vuodessa keskimäärin 17 000 euroa enemmän palkkaa kuin keskiasteen koulutuksen läpikäynyt. Vaikka ensin mainitun ansioura jääkin noin viisi vuotta lyhyemmäksi ja vaikka verotus söisi erotuksesta kolmanneksen, jää eroa noin 350 000 euroa. Kaiken lisäksi eläketulot ovat lähes 200 000 euroa suuremmat osin nousevasta ansioprofilista johtuen. Eli kokonaissumma on yli puoli miljoonaa euroa. Juristeilla ja lääkäreillä erotus voi nousta jopa puoleentoista miljoonaan. Esimerkiksi Hämäläisen ja Uusitalon (2003) tutkimuksessa päädyttiin arvioon, että korkeakoulutuksen yksityiset (siis opiskelijan saamat) reaaliset tuottoasteet ovat keskimäärinkin 14 prosenttia.

dollisia. Opintojen pitkittyminen ei näennäisesti maksa mitään, sisäänpääsyn jälkeen mennään usein heti töihin. Lisäksi opiskelaan aineita, joista ei ole hyötyä työmarkkinoilla. Opetuksen laatua ei kyseenalaisteta, koska ilmaishyödykkeeltä ei vaadita paljon.

- *Omien etujen ajaminen.* Maksuton koulutus hyödyttää yhteiskunnan parempiosaisia. Opiskelijajärjestöillä on huomattava vaikutusvalta, sen sijaan ilmaisten opintojen maksajilla (niillä, jotka eivät ole päässeet korkeakouluihin) ei ole mitään etujärjestöä. Myös koulutusbyrokraateilla on oma lehmä ojassa, heitä tarvitaan kiintiöimään koulutuspaikkoja, valvomaan laatua ja jakamaan rahaa. Jos opiskelijat voisivat vapaasti valita tieteenalansa ja korkeakoulunsa sekä maksaa opintonsa, byrokraatit jäisivät työttömiksi.

Englannin malli

Viime vuoden lopulla lordi Brownen toimikunta (Browne 2010) jätti mietintönsä Ison-Britannian korkeakouluopetuksen uudeksi rahoitusmalliksi. David Cameronin hallitus on jo ehtinyt pääpiirteissään ajaa läpi toimikunnan mietinnössä esitetyt uudistukset. Mistään mullistavasta keksinnöstä ei kuitenkaan ole kyse, koska toimikunnan malli on hyvin lähellä Australiassa jo yli kaksi vuosikymmentä hieman eri muodoissaan voimassa ollutta (ja yhä voimassa olevaa) järjestelmää (ks. Rikala ja Rautanen 2008).

Suomalaisissa tiedotusvälineissä uudistus on saanut vähän huomiota. Se on yleensä kuitattu vain yliopistojen lukukausimaksujen nostoksi. Eräs olennainen piirre uudistuksessa onkin lukukausimaksujen ylärajojen nostaminen (ylärajaksi tulee 9 000 puntaa eli noin 10 500 euroa). Mutta kohtuudella on todettava, että uudistus on huomattavasti suurempi ja koskee koko järjestelmää eikä vain maksukattoja.

Uudessa järjestelmässä opiskelijan ei tarvitse etukäteen maksaa mitään, lukukausimaksut peritään keskitetyn (vero)järjestelmän kautta vasta, kun opiskelija on päässyt töihin ja ansaitsee tietyn rajan ylittävän määrän (noin 21 000 puntaa vuodessa). Maksu nousee tulojen mukana; kun tulot ovat 5 000 puntaa kuukaudessa,

maksu on 293 puntaa. Opintotuki on riippuvainen vanhempien tuloista, alimmillaan se on 3 250 puntaa ja yli 60 000 punnan tuloilla tuki lakkaa. Kaikki voivat ottaa valtion takaamaa opintolainaa 3 750 puntaa vuodessa. Lukukausimaksuihin verrattuna ero on siinä, että varatonkin opiskelija voi periaatteessa mennä mihin yliopistoon tahansa. Niiden, jotka eivät mene korkeakouluihin, ei tarvitse maksaa muiden koulutuksesta, mikä on paljon reilumpaa kuin suomalainen systeemi, jossa ”edun saajat” siirtävät maksut niille, jotka eivät pääse edusta osalliseksi. Englannin mallissa on vielä se etu, että maksuja ei voi kiertää esimerkiksi ryhtymällä yrittäjäksi ja muuntamalla tulonsa pääomaverotuksen mukaiseksi.

Englannin (tai Australian) malli on monella tavalla houkutteleva, koska se on oikeudenmukaisempi kuin oma järjestelmämme. Siinä maksavat ne, jotka hyötyvät. Samalla vältetään myös lukukausimaksumallin ongelmat, jotka johtuvat ennakkomaksuista ja riskinotosta. Opiskelijan ei tarvitse maksaa mitään ennen kuin hän on päässyt työelämään. Koska kenenkään koulutusta ei nouse pystyyn varattomuuden vuoksi, on halpahintaista sanoa, että vain varakkaiden lapset pääsevät yliopistoihin. Itse asiassa lordin Brownen toimikunta oli entisen Labour-hallituksen asettama ja etenkin entinen pääministeri Tony Blair ajoi voimakkaasti uudistusta, jossa kantavana ajatuksena oli, että kouluttamattomat vapautetaan muiden koulutusmaksujen maksamisesta.

Puolesta ja vastaan

Suomessa on vaikea keskustella tästä aiheesta. Siihen on kaksi syytä. Poliittiselle vasemmistolle maksuton koulutus on lempilapsi, josta halutaan pitää kiinni viimeiseen asti. Vaikka tutkimustulokset osoittaisivat maksuttoman yliopistokoulutuksen olevan hyvin regressiivistä, usko koulutuksen tasa-arvoistavaan voimaan on horjumaton. Lisäksi voi aina vedota siihen, että korkeakouluopetuksen tekeminen maksulliseksi on uusliberalismia eikä vastustaminen vaadi mitään perusteluja. Koska maksullisuus on uus-

liberalismia, on samantekevää, maksetaanko opinnot etukäteen vain vasta sen jälkeen, kun on päästy paremmille ansioille. Yhtä epä-älyllinen tapa torjua ”Englannin malli” on sanoa, että malli tulee Englannista, joka on ”luokka-yhteiskunta”, emmekä me halua luokkayhteiskuntaa Suomeen.

Toinen syy on edellä mainittu *political economy* -selitys. Yliopisto-opiskelijat ovat ylivoimaisesti parhaiten järjestäytyneitä eri väestöryhmistä, heillä parhaat kontaktit poliitikkoihin ja mikä tärkeintä, heillä on aikaa järjestötoimintaan ja demonstraatioihin. Perinteisiä poliittisia nuorisjärjestöjä ei enää ole kuin paperilla, ja tie politiikkaan kulkee yliopistomaailman kautta. Poliitikkojen perspektiivistä nuoriso samastuu yliopisto-opiskelijoihin, vaikka heitä on vain murto-osa koko vuosiluokasta. Samalla hämärtyy se tosiasia, että yliopisto-opiskelijat ovat – ei suinkaan kaikkein köyhimpiä – vaan kaikkein etuoikeutetuimpia koko yhteiskunnassa. Heillä ei vain satu olemaan mitään vastavoimaa poliittisessa kentässä – ”huonosti koulutettujen nuorten liitto” ei ole olemassa. Siksi vain harva poliitikko rohkenee ehdottaa mitään, joka olisi vastoin opiskelijajärjestöjen kantaa. Kukaan ei edes halua keskustella asiasta, koska tuloksena on vain äärioikeistolaisen uusliberaalin leima.

Johtopäätöksiä

Miten voidaan päätyä kahteen niin erilaiseen johtopäätökseen kuin, että koulutus on tärkeä tasa-arvon edistäjä ja että koulutus on yksi suurimmista eriarvostavista mekanismeista yhteiskunnassa? Syy on siinä, että asia on jäänyt selvittämättä. Tasa-arvoargumenttia on pidetty niin itsestään selvänä, että sitä ei ole katsottu tarpeelliseksi testata empiirisesti, vaikka se olisi verraten helposti tehtävissä. Asiaan on kuitenkin pakko ottaa kantaa. Sitä mukaa kun globalisaatio etenee ja ulkomaisten opiskelijoiden määrä kasvaa sekä samalla kun entistä suurempi osa suomalaisesta opiskelee ulkomailla ja muuttaa ulkomaille töihin, joudutaan vakavasti pohtimaan sitä, kuka maksaa ja miten. Onko oikein, että varakkaiden perheiden lapset opiskelevat

ilmaiseksi, saavat huomattavan määrin opintotukea ja muuttavat opintojen jälkeen ulkomaille kansainvälisten suuryhtiöiden palvelukseen ja jättävät koulutuskustannukset huonosti koulutettujen ja pienipalkkaisten työntekijöiden maksettavaksi? Tai onko oikein, että ne suomalaiset, jotka maksavat lukukausimaksuja ulkomailla, joutuvat vielä maksamaan Suomessa opiskelevien koulutuksen?

Usein ajatellaan, että korkeasti koulutetut maksavat koulutuksen takaisin progressiivisen verotuksen muodossa. Tämä on totta vain osittain. Kun otetaan huomioon sekä välilliset että välittömät verot, verojärjestelmämme on hyvin lähellä tasaverotusta, eikä tee tyhjäksi sitä tosiasiaa, että ne, jotka eivät pääse osallisiksi koulutuksen eduista, joutuvat maksamaan muiden koulutuksesta. Tässä tilanteessa tuntuisi loogiselta edetä Englannin mallin mukaan sitomalla verotus koulutuksen tuottoihin, samalla kun avataan opinnot niille, jotka ovat niihin kaikkein halukkaimpia.

Lähdeviittaukset

- Browne, J. (2010) *Securing a sustainable future for higher education. An independent review of higher education funding and finance.* www.independent.gov.uk/browne-report.
- Hämäläinen, U. ja Uusitalo, R. (2003) Koulutus kannattaa – laski sitä miten päin vain. *Talous & Yhteiskunta*, No. 4, 2–6.
- Rikala, H. ja Rautanen, P. (2008) Australian lukukausimallin mukaisen maksukäytännön toimivuus suomalaisessa yhteiskunnassa. Teoksessa *Kuka maksaa?* (toim. J. Kivistö), Tampere University Press, Tampere, 57–74.
- Saarenmaa, K. Saari K. ja Virtanen, V. (2010) *Opiskelijatutkimus 2010: Korkeakouluopiskelijoiden toimeentulo ja opiskelu.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:18.

Kirjoittaja on Turun yliopiston taloustieteen professori.